

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında həm bədii, həm də elmi yaradıcılığı sevile-sevile oxunan Məhərrəm Qasımının əsərləri bədii-estetik zənginliyi və elmi-nəzəri siqləti ilə özünəməxsus səciyyə daşıyır. Bu özünəməxsusluqda eyni müəlliflər — şair “Orxan Paşa” ilə folklorşünas-alim “Məhərrəm Qasımlı” heç vaxt bir-brindən ayrılmır, bütövləşir, bir-birini tamamlayır.

Orxan Paşanın poeziyası sirli-sehrli bir aləmdir. Bu aləmə təzəcə qədəm qoyanlar da, ona yaxından bələd olanlar da şairin mənəvi dünyasının seyrinə düşürlər.

Milli kimlik mücadiləsi, Azərbaycançılıq ideyası, soykökə bağlılıq, alp-ərənlərin yenilməzlik ənənələri onun şeirlərinin başlıca poetik istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Mübarizlik və döyüşçənlik, azğın düşmənlərə qarşı ölüm-dirim savaşına çağırış oxucunu bu gündünən keçmişə və gələcəyə bağlayır. “Azərbaycan əsgərinə”, “Gedəlim”, “Durnaların Bağdad eli”, “Orda bir aslan var”, “Bir daha enməz” və digər şeirlər bu baxımdan səciyyəvi cizgiləri ilə seçilir:

*Haqq yolunda can deməyə,
“Qan” deyənə “qan” deməyə,
Özünü qurban deməyə,
Nəzir-niyaza gedəlim!*

Orxan Paşanın bu qəbil şeirlərində sanki zaman məfhumu gerçək anlamını itirir, daha dəqiq desək, keçmiş, indi və gələcək harmonik bir vəhdətdə birləşərək vahid bir zamanın—Azərbaycançılıq zamanının poetik ölçülərini təcəssüm etdirir:

*Döyüş mərdin meydanıdır,
Dəli nəre nişanıdır.*

*Bayraq şəhidlər qanıdır,
Bayrağımıza gedəlim!*

Soykökə qırılmaz tellərlə bağlılıq, özünü o taylı-bu taylı vətənin doğma balası kimi hiss etmək, vətən torpağının hər qarışına cavabdehlik duyğusunu obrazlı ifadəsi bu misralarda özünəməxsus şəkildə mənəviləndirilir. “Getdim, gördüm”... şeirində mifopoetik yaddaşdan süzülüb gələn tarixi həqiqətlər mifoloji məkanın və zamanın sərhədlərini aşaraq çağdaş oxucunun yaddaşını keçmişə qaytarır. Keçmişə poetik qayıdış həm də oxucu yaddaşının təzələnməyi, onun özünü dərk etməyi, milli-mənəvi dəyərlərə sahiblik düşüncəsini yaşatmağı deməkdir. Orxan Paşanın poeziyasında özünə möhkəm yer tutan mifoloji məkan və zaman dinamikasını hərəkətə gətirən milli-etnik yaddaşın nizamlı ardıcılığı və təsir gücü coxdur.

Orxan Paşanın şeirlərində Oğuzun obrazı oxucuya yeni bir biçimdə təsvir və təqdim olunur. Çün-

Qoşa qanadın vəhdəti

ki oğuzlar həmişə doğma yurda, ana torpağa müqəddəs bir nəzərlə baxmış, tükenməz bir məhəbbətlə ona sığınmışlar. Məsələyə bu yönündən yanaşanda şairin lirik “mən”inin eyni sevgi və məhəbbətlə Təbrizi, Gəncəni, Xəzəri, Göyçəni, Şuşanı, Dərbəndi bütöv bir Azərbaycan kimi sevib oxşadığını görürük:

*Qarabağ—başımın tacı,
Naxçıvan—sönməyən nurum.
Təbriz—dərdimin əlacı,
Çinarlı Gəncə—qürurum!*

Orxan Paşa fəlsəfi esselərinin birində yazır: “Əsl ziyalılıq odur ki, sən dərbəndli olmadan tutduğun əməlləri, hərəkət və davranışları görə Dərbənd camaatı elə bilsin, sən də dərbəndlisen, lənkeranlı səni Lənkerandan, gəncəli Gəncədən, naxçıvanlı Naxçıvandan, qarabağlı Qarabağdan, təbrizli Təbrizdən, urmiyalı Urmiyadan, zəncanlı Zəncandan, göyçəli Göyçədən, şirvanlı Şirvandan bilsin. Sevginlə, əməllərinlə Vətən boyda görünəsən, Vətənin hər yerindən görünəsən”.

Burada bir məqamı xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, müəllifin “Taleymdən və üreyimdən keçənlər” kitabında toplanan ədəbi-estetik, sosial-fəlsəfi və bədii düşüncələr poetik tutumuna, mənə yükünə görə olduqca maraqlı və orijinal nümunələrdir. Şerti olaraq janr baxımından esse adlandırdığımız bu kiçik poetik fəlsəfi parçalar Orxan Paşanın bir çox şeirlərini və elmi əsərlərini müəyyən məqamlarda tamamlayır. Əgər belə demək mümkündürsə, bu esselər bir çox hallarda onun istər poetik, istərsə də elmi əsərlərini daha dərinləndirən dərk etmək üçün açar rolunu oynayır. Bir nümunə diqqət yetirək: “İstiqal mübarizəsi apararaq müstəqillik yoluna çıxmaq istəyən, eləcə də bu yolda ilk addımlarını atan bütün xalqların öz folklor mədəniyyətinə həssas münasibəti qaçılmazdır. Çünki folklor soykökə qayıdırsı, tarixi yaddaşın bərpasını, milli kimlik düşüncəsini hərəkətləndirən ən güclü enerji mənbəyidir, daha dəqiqi, seysmik təkan mərkəzidir”.

Müəllifin “Şah İsmayıl Xətəinin poeziyası” monoqrafiyasının elmi-ədəbi mahiyyətini daha dərinləndirən qavrayıb dərk etmək üçün yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunə bu zəngin xəzinənin qapısını açib oxucuya bələdçilik edir. Bu lakonik və dərin mənalı esse milli kimlik mücadiləsi aparmaqda Xətai poeziyasının bədii-fəlsəfi əhəmiyyətinin bənzərsizliyini göstərir.

Yaxud başqa bir misal: “Tarix içindəki ən böyük yanlışlığımız türk dilinin statusunu türk qılıncının statusu səviyyəsinə qaldıra bilməməyimiz oldu”. Necə də gözəl və sərrast bir deyimdir! Bu fəlsəfi ifadə milli-etnik düşüncənin ən parlaq təzahürü olan doğma türk dilinə Orxan Paşa sevgisinin və təəssübünün çox incə və bir az da kövrək duyumda təzahürüdür. Bu ifadəni ilk dəfə oxuyan oxucu istər-istəməz onun təsiri və işığı altında müəllifin ədəbi-elmi yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmağa səy göstərəcəkdir. Onun “Sənə sözüm var”, “Yağmur qoxusu”, “Saz başına döndüyüm”, “Şah İsmayıl Xətəinin poeziyası”, “Ozan-aşıq sənəti” və digər əsərlərinin dilində qayım-qədimliklə təzəliyin vəhdətini görə bilərik. Və bu məqamda o, Məhərrəm Qasımlı - Orxan Paşa yaradıcılığının özünəməxsus dil hadisəsinin təbii və bənzərsiz mənzərəsinin şahidi olacaqdır. Bu cür bədii-fəlsəfi, sosial-siyasi, milli-əxlaqi, elmi-ədəbi və sair sahələri çevrələyən

ifadələr müəllifin çoxsahəli yaradıcılığını araşdırıb dərk etmək üçün oxucuya da, tədqiqatçıya da yaxından bələdçilik edir.

Bu səpkidə yazıları ilə müəllif müdrik bir filosof təsiri bağışlayır. Esseləri aforizmlər səviyyəsinə yüksəlir, bir sıra hallarda bir cümlədə dərin elmi təhlillərin bütöv məzmunu əks olunur.

Məlumdur ki, erkən ibtidai çağlarda insan özünü təbiətdən ayırmamış, onun bir parçası kimi təbiətə bənzəməyə, ondan istifadə etməyə çalışmışdır. Bu baxımdan ulu əcdadlar kainatın, onu əhatə edən ətraf mühitin sirlərini dərk etmək üçün təbiətin dilini öyrənməyə səy göstərmiş, müşahidə edib gördüklərini mifiki deyimlərlə, müxtəlif miflərlə ifadə etmişdir. Başqa sözlə desək, hər hansı qəbilə, tayfa, etnos... yaşadığı coğrafi əraziyə görə öz fəaliyyətini nizamlamağa çalışmış, həmin coğrafi arealda mövcud olan ayrı-ayrı təbiət predmetləri ilə uyğunlaşmaq, istər-istəməz onlara oxşamağa çalışmışdır. Məhz buna görə ki, mifoloji məkan hər bir etnos üçün daha konkret səciyyə daşıyır. Yəni, yaku-tiyalı Yakutiyanın təbiətinə görə, dağlıq yerdə məskunlaşan etnos o coğrafi əraziyə, aran bölgəsində yaşayan isti iqlimə və düzənliklərə görə öz hərəkətlərini biçimləmişdir. Poeziyamızda sıx-sıx işlənən “dağlar, sizi xoş gördük”, “mən bulağam”, “dağlar, məni halal elə”, “duman, salamat qal” və s. kimi poetik deyimləri yalnız obrazlı təfəkkürün təzahürü kimi qiymətləndirmək səhv olar. Bu ifadələr daha çox qan yaddaşından süzülüb gələn mifoloji məkanla bağlı qədim babalarımızın nəsil-dən-nəslə ötürülən mifiki düşüncə tərzinin ifadəsidir.

Orxan Paşa məhz bu mifiki düşüncəni özünəməxsus şəkildə çox sərrastlıqla (“Hər yerin adamı o yerin daşına, torpağına, ağacına, suyuna oxşayır”) ifadə etməklə insan-təbiət birliyini çağdaş yaddaşda təzələmişdir.

Orxan Paşa poeziyasında ülvə məhəbbətin tərənnümünə həsr olunmuş “durnatelli qoşmaları” oxuduqca insan öz ürəyində sanki kövrək və həzin duyğuların pıçıldılarını eşidir. Gəncliyin unudulmaz çağları, məhəbbətin şirin iztirabları oxucunu iliyindən sümüyünə qədər sızıldada-sızıldada keçən günlərə qaytarır. Sevgilisinin keçdiyi yerlərin yolcusuna döndən lirik qəhrəmanın fərdi yaşantıları, səmi-etiəfları olduqca təbii təsir bağışlayır:

Necə çekim bu verdiyin möhnəti?!
İndi mənəm dərdlilərin söhbəti...

Yarasına siğal çekib xəlvəti
Ağrısından, göynəyindən öpdüyüm.

Beş bənddən ibarət olan bu qoşmada aşiqin daxili monoloqu yalnız onun həsrət və nisgillini, keçirdiyi həyəcanları əks etdirmir. Poetik misraların harmonik biçimində sevgilisine məhəbbətin iztirablarını yaşadan gözəl bir qızın zahiri və mənəvi gözəllikləri canlanır. “Ürəyimdə ürəyindən öpdüyüm”, “baxışımlla tellərdən öpdüyüm”, “tənbehindən, gileyindən öpdüyüm” və sair misralar bədii bir tabloun bənzərsiz çalarlarını tamamlayıb dolğunlaşdırır.

Orxan Paşanın məhəbbətin tərənnümünə həsr olunmuş bir çox qoşmalarında ustad sənətkarların nəfəsi duyulur. Bu cür qoşmaları ilə o, vurğunu olduğu Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Molla Pənah Vəqif, Dədə Ələsgər kimi ustadların yolunu yüksək sənətkarlıqla davam etdirir. Bu baxımdan şairin “Bəri gəl”, “Baş alıb gedir”, “Bir də”, “Gözəli” və di-

gər seirləri çox səciyyəvidir.

Nağıl və dastanlarımızda, klassik ədəbiyyatımızda, aşıqların repertuarında əfsanəvi macəraları ilə vəsf edilən butalı aşıqların pənah yeri kimi təsvir və tərənnüm olunan Bağdad eli indiki kədərli və hüzn dolu görkəmi ilə şairin qəlbinə göynədir. İmperialist qüvvələrin var-dövlət hərisliyi, qanlı qırğınlar törətmələri dərdli misralarla ifadə olunur. “Bombalar, güllələr altında səfi pozulan durnaların” əvvəlki gözəlliyi qeybə çekilmiş, Bağdadın dillərdə dastan olan dəbdəbəsiindən əsər-əlamət qalmamışdır. Budur, qoca Şərqi düşdüyü dəhşətli vəziyyətin acı-nacaqlı mənzərəsi:

Qan tökülürdü
lənətə gəlmiş neft üzündən.

Çirpınırdı
Durnaların Bağdad eli,
Çirpınıb qurtula bilmirdi
neft qoxuyan qan dənizindən.

Vaxtilə bizə yaxın və məhrəm olan Bağdadın, durna qatarının bədii obrazı indiki mənzərəsi ilə kəskin bir təzad təşkil edir. Bu təzad vasitəsilə şair milli-etnik yaddaşımızın dərin laylarını tərpədərək bizi zəngin keçmişimizə qaytarır.

Məhərrəm Qasımlı Azərbaycan folklorşünaslıq elmini yeni araşdırmalarla zənginləşdirən, uğurlu nəticələrə imza atan görkəmli folklorçudur. O, istər tərtib-toplama işləri, istərsə də elmi araşdırmaları ilə irimiqyaslı səmərəli fəaliyyət göstərir. Görkəmli alimin ABŞ, Almaniya, Rusiya, Türkiyə, İran, Gürcüstan və bir çox başqa xarici ölkələrdə əsərləri nəşr edilmiş, elmi yaradıcılığı haqqında tədqiqatlar aparılmış, dissertasiyalar yazılmışdır.

Aşıq yaradıcılığı, onun tarixi, regional xüsusiyyətləri, poetikası ilə bağlı problem-məsələlər barədə müxtəlif həcmdə çoxlu əsər yazılmışdır. M.Qasımlının “Ozan-aşıq sənəti” adlı monoqrafiyası bu istiqamətdə aparılan fundamental araşdırma kimi beynəlxalq arenada dəyərləndirilən yüksək elmi əhəmiyyətə malikdir. Beş dəfə (1996, 2003, 2007, 2011, 2015) Bakıda bir dəfə Təbrizdə işıq üzü görən bu əsərdə alim aşıq sənətinin genetik qaynaqları, bu sənətin təşəkkül və inkişaf mərhələləri, təsəvvür simvolikasının aşıq sənətindəki yeri, dastan poetikasının alt qatları və s. haqqında elmi-nəzəri səviyyədə təhlillər aparmış, bir sıra mübahisəli və qaralıq məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Azərbaycan folklorşünaslığı tarixində ilk dəfə olaraq o, aşıq mühitlərinin səviyyəsini və elmi təsnifini vermiş, onların mədəni-coğrafi mühitini açıqlamışdır. Ümumiyyətlə, “Ozan-aşıq sənəti” monoqrafiyası elmi dövrüyyəyə daxil olduğu gündən ictimaiyyət tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Fikrimizcə, bu sevginin ən ümdə səbəbi professor Məhərrəm Qasımlının özünün aşıq ocaqlarında yetişməsidir. “Mənim uşaqlığım saz-söz sərafları arasında keçib”—deyən müəllifin alimliyinin kökü saza-sözə bağlılıqındadır. Onun “poeziyada ən çətin iş saz şairi ola bilməkdir”—qənaəti də bu müləhizəni bir daha təsdiqləyir.

Aşıq sənətinin həm nəzəri, həm də praktik xüsusiyyətlərini dərinləndirən bilməsi söz-sənət adamları arasında böyük nüfuz sahibi olması Məhərrəm Qasımlını Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədri vəzifəsinə gətirmişdir. Son bir neçə ildə aşıqları, baxşıları, ırqları... bir sözlə, saz-söz sənətkarlarını beynəlxalq tədbirlərdə bir araya gətirən bu görkəmli alim

türk dünyasını tarixi-mədəni və coğrafi arealda birləşdirir. O, bu yönündəki məhsuldar fəaliyyəti ilə ozan-aşıq sənətinin inkişafında önəmli rol oynayır, radio dalğalarında, televiziya ekranlarında müəllifi və aparıcısı olduğu dərin məzmunlu verilişlərdə bu sənətin müasir durumunu, mövcud problemləri elmi-nəzəri aspektlərdən şərh edərək, milli-mənəvi varlığımızın bu mühüm sahəsi ilə bağlı gələcək perspektivlərini müəyyənləşdirir.

Klassik ədəbiyyatımızın tədqiqi istiqamətində Məhərrəm Qasımlının “Şah İsmayıl Xətəinin poeziyası” adlı monoqrafiyası sərkərdə-şairin yaradıcılığına yeni bir elmi-nəzəri yanaşmanın, gərgin axtarışların səmərəli nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Kitabın “Mənəm Sultan Xətai Şeyx Heydər oğlu” adlanan giriş hissəsi ilə tanışlıq kifayət edir ki, Şah İsmayılı bir şair və hökmdar kimi qüdrət və əzəməti ilə duyub tanıyasan. “Ruhumuzun, dilimizin qeyrətini çəkmək üçün, torpağımızın, yurdumuzun bütövlüyünə, birliyinə çatmaqdan ötrü Xətai qılıncına, qələminə and-aman yeri kimi baxmalıyıq. Bircə bu cümlə bəs edər ki, Şah İsmayıl Xətəinin və onun haqqındakı monoqrafiyanın müəllifinin elmi və milli kimliyini bütün qayım-qədimliyi ilə dərk edib anlayasan.

Uzun zamandır ki, Aşıqlar Birliyinin sədri, Əməkdar elm xadimi, professor Məhərrəm Qasımlının təsəbbüsü və təşkilatçılığı ilə aşıq sənətinin təbliğinə həsr olunmuş silsilə tədbirlər, ustad sənətkarların yubileylərinin və görüşlərin keçirilməsi bir ənənə halını almışdır. Son dövrlərdə aşıq yaradıcılığına öləziyən maraq və sevgi məhz bu yönündə aparılan tədbirlərin, məqsədyönlü işlərin sayəsində getdikcə güclənir. Azərbaycan aşıqlığı əvvəlki qüdrət və əzəmətinə bərpa etməklə yanaşı, qohum və qonşu xalqlar arasında nüfuz dairəsini və təsirini genişləndirir. Nadir istedad sahibi olan bu görkəmli insan həmsöhbət olduğu adamlarla aşıqla aşıq, folklorçu ilə folklorçu, musiqiçi ilə musiqiçi kimi söhbətləşib özünəməxsus məntiqə araşdırılan məsələlər barədə elə fikir və müləhizələr yürüdü ki, onun zəkasının itiliyinə, məlumatlarının genişliyinə heyran olursan.

Xalq ədəbiyyatının bilicisi, şeir-sənət xiridarı, saz-söz sərraflı Orxan Paşanın - Məhərrəm Qasımlının 60 yaşı tamam olur. Altmış yaşın mübarək işığında Məhərrəm Qasımlının bədii və elmi yaradıcılığı, zəngin təşkilatçılıq fəaliyyəti dərin mənalı bir kitab kimi səhifə-səhifə açılıb cəfakəş bir insan ömrünün salnaməsini elmin və poeziyanın nəhayətsiz üfüqlərinə həkk edir. Bu üfüqlərdə filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi Məhərrəm Qasımlı yeni-yeni uğurların sorağı ilə qələm götürüb özünü və sözünü inamla, inadla sabaha aparır:

Böyük vətəndaş, alim-şairin gənclik ehtirası ilə yaradıcılıq fəaliyyətinin şahidi olan hər kəsin qəlbində minnətdarlıqla bu poetik düşüncələr pərvazlanır:

*Sən yorulmaz bir çaparsan,
Yaxşı ki, meydanda varsan!
Haqq deyib Haqqı taparsan
Sağ ol, sağ ol Orxan Paşa...*

Avtandil AĞBABA,
filologiya elmləri doktoru, professor.